

Andriy Klish**POLITICAL ASPECTS OF CHRISTIAN-CONSERVATIVE MOVEMENT IN EASTERN GALICIA
LATE XIX – EARLY XX CENTURY**

The article analyzes the political aspects of the representatives of the social-christian movement in Eastern Galicia in the late XIX – early XX century.

Key words: Eastern Galicia, Christian conservative movement, economic aspects, cultural and educational activities, national interests.

УДК 334.73**Ірина Гавліч****ІДЕЇ КООПЕРАТИВНОГО РУХУ У ПОГЛЯДАХ УКРАЇНСЬКИХ ГРОМАДСЬКО-ПОЛІТИЧНИХ ДІЯЧІВ СХІДНОЇ ГАЛИЧИНИ (КІНЕЦЬ ХІХ – ПОЧАТОК ХХ СТ.)**

У статті проаналізовано формування у Східній Галичині української кооперативної ідеології у кінці ХІХ – на початку ХХ ст., розкрито її роль у формуванні національної самосвідомості, піднятті рівня матеріального добробуту.

Ключові слова: кредитна кооперація, Східна Галичина, товариство "Просвіта", громадсько-політичні діячі, кооперативний рух.

Розбудова демократичної держави потребує обґрунтованого прогнозування шляхів соціально-економічного прогресу, що є неможливим без аналітичних і обґрунтованих оцінок питань суспільно-політичного та господарського розвитку України в минулому. Одним із ключових аспектів у цьому комплексі проблем є дослідження історії українського кооперативного руху у Східній Галичині в кінці ХІХ – на початку ХХ ст.

У кінці ХІХ – на початку ХХ ст. у Східній Галичині розпочалася просвітня та економічна діяльність на засадах самоорганізації та самозахисту. Кооперація стала масовою народною організацією, охоплювала різні аспекти тогочасного життя. Вона, захищаючи економічні і соціальні права галичан, виховувала їх національносвідомими громадянами. В основі діяльності українських кооперативів лежала національна кооперативна ідеологія, вироблена піонерами української кооперації початку ХХ ст.

Проблема формування української кооперативної ідеології у Східній Галичині наприкінці ХІХ – початку ХХ ст. все ще потребує серйозного дослідження, незважаючи на те, що вона не залишилася поза увагою науковців. Одними з перших, хто досліджував розвиток української кооперації у 70–90-х рр ХІХ ст. були В. Барвінський [1], С. Качала [6], К. Левицький [9]. Значне теоретичне і практичне значення для українців Східної Галичини мали праці К. Левицького [10], у яких автор пояснював причини політичної та економічної залежності українців, а шляхи виходу із ситуації, що склалася вбачав у створенні самодопомогових організацій.

До теоретичного обґрунтування засадничих ідей української кооперації у Східній Галичині кінця ХІХ – початку ХХ ст. вдавалися І. Франко [17], А. Ільченко (Жук) [4], Є. Олесницький [12], С. Кузик [8], які вбачали у кооперації засіб захисту національних інтересів українців, шлях до господарського і культурного розвитку українців.

У 1920–1930-ті рр. становище української кредитної кооперації досліджуваного періоду знайшло відображення у роботах К. Коберського, Ю. Павликовського [13; 7]. Вони розглядали кооперацію як природний вияв соціальної та громадської самоорганізації народу, джерело і рушійну силу його господарського та культурного саморозвитку в формах, узгоджених з ментальністю українців, умовами національно-політичного і соціально-економічного життя.

Після 1939 року вивчення історії українського національного кооперативного руху заборонялося. Вчені УРСР, силою обставин, мали дотримуватися класового підходу у висвітленні досліджуваних процесів, явищ і фактів.

Досліджувана проблема вивчалася науковцями з діаспори. Важливою для дослідження цієї проблеми є праця "Історія українського кооперативного руху" І. Витановича [2], у якій він обґрунтував передумови виникнення українського кооперативного руху, простежив динаміку розвитку кооперації з другої половини ХІХ ст. – 60-х років ХХ ст.

Із сучасних вітчизняних істориків слід виділити дослідження С. Гелея [3], С. Злупка [5], Б. Савчука [16] та інших.

Соціально-економічний розвиток Східної Галичини другої половини XIX ст., що перебувала у складі Австро-Угорської імперії, характеризувався наявністю залишків феодального землевпорядкування, аграрним перенаселенням, низькою оплатою праці, значною заборгованістю лихварям і банкам, високими податками.

Негативні соціально-економічні явища в українському селі та місті, посилені світовою аграрною кризою, сприяли формуванню у Східній Галичині в останній третині XIX – на початку XX ст. української кооперативної ідеології, творцями якої були інтелігенти, переважно юристи і письменники (Ю. Федькович, А. Жук, Ю. Бачинський, В. Навроцький, Є. Олесницький, М. Павликовський, І. Франко та ін.).

Як вважали представники народовського руху Галичини, кооперація мала здатність органічно ввійти у життя українців, яким здавна притаманні риси колективізму й взаємодопомоги, завдяки схильності до життя і праці в громаді [3, с. 215]. Ці зміни у поглядах пояснюються тим, що до керівництва рухом прийшли нові лідери, які належали до середовища світської інтелігенції, – такі професори і юристи, як Ю. Романчук, О. Огоновський, брати Барвінські. Під їх керівництвом народовці переходять до практичної роботи у масових організаціях, зокрема у "Просвіті". У 1871 р. проведено реформування товариства "Просвіта" – з власне просвітницької організації вона стала просвітницько-економічною.

За ініціативи В. Навроцького і В. Барвінського всенародні віча 1880 і 1883 років у Львові і в краї вперше порушили питання про об'єднання та координацію національних сил для громадсько-економічної праці, вони передбачали звільнення господарств українських селян за допомогою різного роду кредитних організацій від лихварських і банківських боргів. Тоді вперше прозвучало гасло "Економічна праця на користь селянства" і створення підвалин повноцінного національного життя [2, с. 164].

Ці погляди знайшли своє відображення у виступі В. Нагірного на Другому народному вічі русинів 17 червня 1883 р., текст якого написав І. Франко. Наприкінці цього важливого програмного документу сформульовано найважливіші завдання економічного поступу українців краю: "Часи поезії минули вже – і для того треба братися до праці, щоб не було запізно!.. Засновуймо свої каси позичкові і держім в наших руках, заводім зсипи збіжжя на лиху годину, підпираймо наші економічні і наукові товариства, не даймо і одної п'яді землиці нашої видерти собі з рук, помагаймо друг другові всюди і маймо око бачне на все, що около нас діється, – от наша програма, наша чинність!" [15, с. 7].

Серед західноукраїнських письменників одним із перших у поширенні кооперативної ідеології можна вважати Ю. Федьковича. У його оповіданні "Фармазони" йдеться про організацію позичкової каси на паях у селі Срібнарові. До речі, це видання "Просвіта" видала ще в 1873 р. Через три роки вийшла повість І. Наумовича "Мельникова Юстина", один із розділів якої теж присвячувався заснуванню кредитного кооперативу. Авторська ідея полягала в тому, що братства тверезості, засновані у сільських місцевостях мали організовувати ощадно-позичкові товариства [3, с. 217].

Праця В. Барвінського "Вексель і лихва – наша біда" застерігала селян перед лихварською кабалою, оскільки вони не були підготовлені до господарювання у ринкових умовах. Причинами важкого економічного становища галицьких селян В. Барвінський вважав лінівство, схильність до пияцтва, але найважливішою було лихварство, побороти яке він радив налагодженням дешевого кредиту для дрібних товаровиробників. Економіст згодом прийшов до висновку, що звільнення селян з лихварських пут – надважливе завдання. Необхідно "сотворити для нашого народа раціональний кредит, відповідаючий потребам і природі наших селянських господарств" практично кредит повинен мати нижчий відсоток, ніж максимальний чистий дохід від селянського господарства. Організація такого кредиту мала йти двома шляхами: по-перше, за допомогою держави, по-друге, при допомозі економічних асоціацій" [1, с. 16].

В. Барвінський рекомендував у громадах організовувати кредитні установи, які б контролювали раціональність використання отриманих кредитів. "Треба – твердив він – звертати велику увагу на ощадність: учити, помагати, посередничати в складанню ощадностей і корисним льокуванню капіталів, особливо по містечках і селах треба наклоняти бідніших людей до складання гроша в початкових касах ощадності. При такій роботі будуть одиниці кріпко в'язатися в ту суспільність, в той народ, котрий їм дає добру основу до їх існування" [1, с. 17].

Важливим для формування української кооперативної ідеології став Перший український просвітньо-економічний конгрес, що відбувся у Львові 1–2 лютого 1909 року. Одна із секцій якого спеціально розглядала питання ідейних засад та організації українських кооперативів. Із основною доповіддю "Значення кооперації для нашого народу" виступав відомий громадський діяч і публіцист А. Жук (1880–1968 рр.).

У своєму виступі він детально охарактеризував соціально-економічне становище українців Наддніпрянщини і Галичини, прослідкував значну організуючу роль кооперації як організації, що

готує народ до самооборони і до досягнення соціальних, політичних та культурних цілей, передусім до здобуття національно-політичної незалежності. Підтвердивши необхідність політичної боротьби для досягнення національних і соціальних цілей, А. Жук запропонував ще один шлях, що підводив надійні основи під політичний та соціальний поступ українців і певною мірою гарантував його.

Це шлях економічного та культурного розвитку нації, на якому кооперації належатиме основна роль. Вона, за словами А. Жука, "утворить національну фабричну промисловість, дасть засоби для існування мільйонам голодного й безробітного люду, спинить еміграцію, зробить наше селянство сильнішим економічно остільки, щоб не допустити до руїни свого краю й колонізації його чужим елементом, запотребує величезні кадри інтелігентних робітників і тим утворить величезний ринок для національної літератури й штуки – цього найяскравішого вислову національної культури... Коли розпилена тепер народна маса буде зорганізована в економічні і просвітньо-культурні інституції, коли вся сіть наших інституцій буде об'єднана в національні союзи й федерації – тоді наш народ прибере форми організму, нації. І коли цей процес самоорганізації нації завершиться, тоді наступить самий важкий акт національно-політичної боротьби. Тоді ми поставимо дах на нашій національній будівлі, тоді введемо купол, на якому поставимо прапор самостійної нації" [14, с. 555].

Отже, проблему українських соціалістів "Що є першорядним завданням: досягнення соціальної справедливості чи забезпечення загальнонаціональних інтересів?" А. Жук розв'язав наступним чином: слід домагатися національного визволення, що забезпечується поряд з політичною діяльністю просвітницькою працею та діяльністю у сфері економічного розвитку нації, зокрема у кооперації. Остання поряд з іншими перевагами мала здатність згладжувати, а то й усувати соціальні суперечності [2, с. 165].

Переконаність, що "в міру того, як зростатимуть наші економічні національні організації кооперативні, ми все більше набиратимемо сили політичної", спонукала А. Жука до самовідданої праці у кооперації. Він намагався вивести український кооперативний рух із "ідейного непорозуміння і організаційного хаосу, подолати його філантропічний характер". Це зблизило його з галицькими діячами кооперації, які прагнули поширити серед українського кооперативного руху українців європейські принципи і методи праці. За словами І. Витанович, А. Жук намагався українську кооперацію теоретично і практично "наблизити до світла, а передусім до всеукраїнської одності й усенациональної плановості, щоб український кооперативний рух став доказовим засобом розвитку національного життя і сили" [2, с. 166].

Очевидно, що еволюція галицького політикуму та його бачення економічних проблем концентровано віддзеркалилась на діяльності І. Франка як політика, так і вченого-економіста. Аналізуючи суспільно-економічний стан селянства та жорстокі методи його експлуатації лихварським капіталом, він рекомендував використати кооперативну форму співпраці для боротьби з цим злом. "Тільки кооперативна боротьба за існування могла запевнити людині перевагу над іншими живими й неживими творами природи", – наголосив він у статті "Мисли о еволюції в історії людскости" (1881). Проти неграмотності – товариства тверезості, проти лихварства – кредитні спілки і громадські каси, проти економічних злиднів – крамниці, склади збіжжя тощо. Кооперативна ідея, на його думку, приведе до створення справедливого суспільства без "усяких привілеїв і всякого визиску" [5, с. 321].

У статті "Як би нам в біді рятуватися" учений так відповів на власне запитання: "Нам здається, що тут треба почати раду і роботу – від громади". Громадівське господарювання, що ґрунтувалося на об'єднанні зусиль і виробничих засобів, допомогло б подолати малоземелля, обмеженість ресурсів, неможливість застосування прогресивних технологій. "Одиною можливою тут поправою, – зазначив І. Франко, – вважаю устроєння обік переважної часті дрібних індивідуалістичних господарств також значнішого числа середніх господарств, зорганізованих на основі кооперації" [5, с. 324].

Органічною складовою економічної програми І. Франка була проблема звільнення українського народу від поневолення і возз'єднання всіх українських земель в єдиній незалежній державі. У центрі національно-культурного руху мали стати економічні проблеми. "Економічне питання таке важке, таке основне, – говорив він, – що й при справі політичної самостійності всякого народу не то що покинути не можна, але треба класти його як вихідну точку" [5, с. 324].

Є. Олесницький, працюючи над програмою українського національного життя у Галичині, один із перших почав виступати з переконаннями безнадійності політичної боротьби без опори на економічно заможне громадянство. "Економічна незалежність єсть першим і найконечнішим умовієм розвитку народного або національного" – писав він. [12, с. 19].

Важливу роль у популяризації кооперативної ідеї відіграв визначний громадський та кооперативний діяч, економіст і агроном К. Паньківський. На його думку, кооперативні спілки повинні стати "великою школою життя" для їх членів і осередками морального виховання. Вони, на

його думку, повинні були виробити найкращу національну свідомість і досконалий тип людини. А кооперативи є осередками "правдивої демократії", тому здатні витворити "вільного чоловіка" в українському суспільстві [5, с. 309].

У своїх статтях на суспільну тематику К. Паньківський, звертаючись до інтелігенції, намагався акцентувати увагу на економічну діяльність, переконував, що вона має не менш важливе значення для національно-визвольного руху, ніж діяльність у сфері освітянської роботи. У своїй праці "Помагаймо собі самі..." він писав: "В історії нема випадку, щоб культурно більш розвинутий і заможний народ допоміг розвинути бідніший від себе нації з одної лише сентиментальності..." [5, с. 310].

Відомий тогочасний український економіст К. Кульчицький у 1904 р. закликав "Помагаймо собі самі, бо ніхто нам не допоможе", а в 1910 р. він зазначав "Засади багатонаціональності кооперативів не можуть мати місця у таких багатонаціональних краях, як Галичина, бо вона зміцнила би лише позицію народів сильніших на користь народів слабших...". Учений попереджав, що без ліквідації дискримінації українців у економічних питаннях не можливі польсько-український політичний діалог та співпраця, адже "економічні інтереси в міжнародних відносинах завжди були і є причиною ворожнечі і війн..." [9, с. 200].

Отже, особливістю і досягненням української галицької економічної думки була її державницька позиція. Уперше було заявлено, що суспільно-національне і соціально-економічне відродження нерозривно пов'язане, а для досягнення цієї мети необхідна праця усіх верств української громадськості.

Список використаних джерел

1. Барвінський В. Вексель і лихва наша біда / В. Барвінський. – Львів, 1875. – 34 с.
2. Витанович І. Історія українського кооперативного руху. Із праць Історично-Філософської Секції НТШ. / І. Витанович. – Нью-Йорк: Товариство Української Кооперації, 1964. – 624 с.
3. Гелей С. Теорія та історія кооперації: Підручник / С. Гелей, Р. Пастушенко. – К.: Знання, 2006. – 513 с.
4. Жук А. Українська кооперація в Галичині / А. Жук. – Київ: Друкарня Другої Артлі, Велика Володимирська 43, 1913. – 60 с.
5. Злупко С. Персоналії і теорії української економічної думки / С. Злупко. – Львів: Євросвіт 2002. – 528 с.; іл.
6. Качала С. Що нас губить, а що допомогти може / С. Качала. – Львів, 1870. – 28 с.
7. Коберський К. Про кредит і сільські каси (райфазенки) / К. Коберський. – Львів: "Сільський господар", 1928. – 40 с.
8. Кузик С. Про кооперацію, її поширення і значіння для нас (3 нагоди першого просвітньо-економічного конгресу у Львові) / С. Кузик. – Львів, 1909. – 79 с.
9. Кульчицький К. Лихва і кооперація кредитова / К. Кульчицький // Економіст. Місячник економічно-господарський. Орган Краєвого Союзу ревізійного / Ред. О. Саєвич, А. Жук. – Львів: Краєвий Союз ревізійний. З друкарні "Діла", 1913. – Ч. 11–12 – С. 200–203.
10. Левицький К. Про каси позичкові. З статуту товариства каси позичкової "Власна pomoc" / К. Левицький. – Львів, 1889. – 46 с.
11. Левицький К. Про нові спілки господарські / К. Левицький. – Львів, 1904. – 40 с.
12. Олесницький Є. Реферат економічний д-ра Євгенія Олесницького вголошений на вїсї народнїмъ въ Станиславовї дня 4 н. ст. липня 1892 / Є. Олесницький. – Львів: Накладомъ автора. Зъ друкарнї Товариства имени Шевченка подъ зарядомъ К. Беднарского, 1892. – 29 с.
13. Павликовський Ю. Природа, мета і світогляд українського кооперативного руху / Ю. Павликовський. – Львів: З друкарні Наукового Товариства ім. Шевченка у Львові, 1934. – 16 с.
14. Перший український просвітньо-економічний конгрес уладжений Товариством "Просвіта" в сороклїте заснованя у Львові в днях 1. і 2. лютого 1909. року. / Протоколи і реферати зредагували Д-р І. Брик і Д-р М. Коцюба; Коштом і накладом Товариства "Просвіта" – Львів: З друкарні Наукового Товариства ім. Шевченка. Під зарядом К. Беднарського, 1910. – XIV, 2, 655 с. – (На авантитулі назв.: Пропамятна книга).
15. Резолюція Руского Всенародного Віча, котре старанням львовських Русинів відбулося в "Домі Народнім" на дни 17. (29) червня 1883 р. 16. Савчук В. Просвітницька та соціально-економічна діяльність українських громадських товариств у Галичині (остання третина XIX ст. – кінець 30-х років XX ст.) / В. Савчук. – Івано-Франківськ: Плай, 1999 – 121с.
17. Франко І. Земельна власність у Галичині // Збір. Творів у 50-ти тт. – К.: Наукова думка, 1986. – Т. 44 – Кн. 1. – С. 546–576.

Ирина Гавлич

ИДЕИ КООПЕРАТИВНОГО ДВИЖЕНИЯ ВО ВЗГЛЯДАХ УКРАИНСКИХ ОБЩЕСТВЕННО-ПОЛИТИЧЕСКИХ ДЕЯТЕЛЕЙ ВОСТОЧНОЙ ГАЛИЦИИ (КОНЕЦ XIX – НАЧАЛО XX СТ.)

В статье проанализировано формирование в Восточной Галичине украинский кооперативной идеологии в конце XIX – начале XX века, раскрыта ее роль в формировании национального самосознания, повышении уровня материального благосостояния.

Ключевые слова: кредитная кооперация, Восточная Галиция, общество "Просвита", общественно-политические деятели, кооперативное движение.

Irina Havlich**IDEA OF COOPERATIVE MOVEMENT IN VIEWS UKRAINIAN PUBLIC-POLITICAL FIGURE
EASTERN GALICIA (THE END OF XIX – BEGINNING XX CENTURY)**

The article analyzes the formation in eastern Galicia the Ukrainian cooperative ideology in the late XIX – early XX century, reveals its role in shaping national identity, raising the level of material prosperity.

Key words: Credit cooperatives, Eastern Galicia, society was highly active, social and political figures, the cooperative movement.

УДК 63 (477.87)**Неля Жулканич****АГРАРНІ ПЕРЕТВОРЕННЯ В РЕГІОНІ КАРПАТ
(СЕРЕДИНА XIX – 20–30-ТІ РР. XX СТ.)**

У статті проаналізовано аграрні перетворення, здійснювані на теренах карпатських областей України впродовж середини XIX – 20–30-х рр. XX століть, зокрема причини та наслідки відміни панщини в Австро-Угорській імперії та реформування сільського господарства карпатських областей урядами Польщі, Чехо-Словаччини і Румунії у міжвоєнний період.

Ключові слова: Карпати, аграрні перетворення, сільське господарство, селянство, реформи.

Дослідження історичних аспектів розвитку аграрних відносин сучасного українського села є надзвичайно актуальним на сьогодні. Адже нинішні зміни форм господарювання в сільському господарстві за своїми масштабами і радикальністю перевершують сутність соціально-економічних трансформацій, що відбувалися в аграрній сфері України у XIX–XX ст. Проте здійснюючи сучасне реформування аграрного сектору незалежної України слід враховувати уроки минулого.

Питання формування аграрних відносин в областях українських Карпат привертали й продовжують привертати увагу багатьох науковців-дослідників. Проблеми аграрних реформ та аграрних відносин в регіоні відображені у працях В. Ботушанського, М. Герасименко, О. Гуцуляка, І. Коломійця, М. Лендел, І. Шульги [1–6; 14] та інших.

Метою статті є оцінка аграрних перетворень, здійснюваних на теренах карпатських областей впродовж середини XIX – 20–30-ті рр. XX століть.

До "возз'єднання" з УРСР західноукраїнські землі в різні періоди перебували у складі декількох іноземних держав. Проте територіальні зміни не покращили соціально-економічного становища населення цих земель. Воно залишалося злидненим в силу відсталості аграрних відносин та колоніальної політики урядів. Фільваркове поміщицьке господарство формувало уклад тогочасного села, селянам належали лише невеликі клаптки ріллі. Крім того, що відробляли панщину, на них лежав ще й тягар державних та панських податків і повинностей – данина натурою (зерном – "осип", десятиною від бджіл тощо), чинш (оброк з луків, худоби) та інше.

Важким тягарем для селянства залишалося право пропінатії. Цей привілей галицьких поміщиків передбачав примусову купівлю селянами горілки у поміщиків. На кожного мешканця віком понад 14 років припадало близько 14 літрів горілки щорічно [10, с. 106]. Лише у 1848 році цю повинність відмінено.

У середині XIX ст. в ряді країн Європи відбулися революції, основним завданням яких була ліквідація феодално-кріпосницьких відносин, повалення абсолютистських монархій, національне визволення та створення національних держав. В Австрійській імперії така революція мала місце у 1848–1849 рр. Незважаючи на те, що вона зазнала поразки, окремі її здобутки – скасування залежності, ліквідація обмежень в розвитку ремесел, дозвіл купівлі-продажу землі тощо – створили сприятливі умови для розвитку капіталізму. Проте, цей розвиток був нерівномірним і неоднаковим для різних територій Австрійської імперії.

Відсталі в економічному відношенні землі, а саме: Закарпаття та Галичина, до складу якої, на правах окремого округу, входила Буковина, перетворилися у аграрно-сировинний придаток австрійських провінцій, постачальника продуктів харчування і сировини для промислово розвинених регіонів та ринку збуту товарів. Внаслідок цього економічний статус західноукраїнських земель серед інших провінцій імперії наближався до колоніального.